УДК 800.866:808.3:808.2:808.4

ТЕОРІЯ МОВНОГО УНІВЕРСАЛІЗМУ ТА ІМПЛІКАЦІЙНІ ПОЛІСЕМАНТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ В СИСТЕМІ ЛЕКСИКИ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ ПОЛЬСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ

Войцева О.А., к.філол.н., доцент

Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова

Одним із завдань типологічного вивчення мов є виявлення загальних закономірностей та способів їх прояву в різних мовах світу. Універсологія як один із аспектів типології передбачає узагальнення окремих ознак і знаходження універсалій. Питання співвідношення універсального (об'єктивного) і ідіоетнічного (суб'єктивного) є одним із аспектів проблеми взаємовідношень між мовою, мисленням, оточуючим світом.

Універсальна основа є найбільш абстрагованим рівнем мови, єдиним для всіх мов світу. "Універсальний тип мовної структури є такою формою зв'язків елементів мови, що дає можливість у всіх мовах світу організувати інформацію, зміст, смисл висловлювання" [10:5].

Лінгвістичні універсалії в сучасній лінгвістичній теорії розуміють як явища і тенденції, властиві всім або більшості мов світу, як "процес уніфікації мовних фактів, встановлення загальних рис, характерних для систем всіх або певних груп мов світу і розробка спеціального методу узагальнення мовних явищ" [3:37]. Вони дозволяють виділити явища, притаманні природі людської мови, загальні закономірності різних мов при зовнішніх відмінностях.

Мовна універсологія пройшла шлях від стихійного вивчення, поверхових імплікативних пошуків у синхронії до виділення в самостійну наукову дисципліну на початку XX ст. з широкою типологією зіставлення способів реалізації змістовних універсалій. Встановлення загальних властивостей людської мови було в центрі уваги філософів, лінгвістів, етнологів - Арістотеля, Р.Декарта, К.Лансло, А.Арно, Г.Лейбніца, Е.Сепіра, Дж.Грінберга, Дж.Дженкінса, Ч.Осгуда, Р.Якобсона, Є.Куриловича, І.І.Мєщанінова, В.Скалички, Т.Милевського, С.Ульмана, М.М.Маковського, Б.О.Серебреннікова, М.М.Гухман, Н.Хомського та багатьох інших вчених.

В античну епоху зароджуються перші уявлення про універсальність плану змісту, важливість дедукції у визначенні елементів мови як аналогів елементів свідомості. Середньовічна теорія пізнання визначала універсалії як нечуттєві безтілесні форми, які осягаються розумом (Платон) або як родо-видові абстраговані уявлення про речі (Порфірій), що викликало дискусію між представниками номіналізму і реалізму. При цьому реалісти стверджували наявність об'єктивного існування загальних понять, а номіналісти вважали, що загальне реально не існує.

Важливим надбанням у розвитку лінгвістичної універсології була "Загальна та раціональна граматика Пор-Рояля" А.Арно і К.Лансло (1660 р.). Спираючись на раціоналізм Р.Декарта, який протистояв ірраціоналізму і емпіризму, автори стверджували тісний зв'язок граматики з логікою і на цій основі встановлювали загальні властивості людської мови, виходячи з принципу рівноправності мов [1:50]. Універсальний компонент зводився до мисленнєвого ядра граматичних форм, у змісті кожної з яких розрізнювалися типологічні компоненти. Оскільки мова поділяється на вищу, впорядковану і нижчу, логічно невпорядковану, необхідно раціонально витлумачити побутову мову – у цьому вчені вбачають головне завдання раціональної граматики. Грамматика Пор-Рояля стверджувала ідею логічного впорядкування натуральної людської мови (без перетворення її у мову штучну, формалізовану) [6:30-39].

Згідно з поглядами В. фон Гумбольдта, універсальні категорії є мисленнєвими формами логічного походження (що утворюють систему), загальною основою мови, але в будову мови не входять. Разом з тим їх неможна назвати суто логічними, оскільки в граматиці вони мають специфічні риси. Конкретні граматичні категорії індивідуальних мов, таким чином, є перетвореннями універсальних категорій.

Незважаючи на те, що структурна лінгвістика першої половини XX ст. зредукувала уявлення щодо мовних універсалій, зосередила увагу на виявленні часткових категорій і класів в конкретних мовах світу, мовознавці знову повертаються до проблеми універсальних граматичних і семантичних категорій. На початку 20 рр. у Московському лінгвістичному гуртку під проводом Г.Шпета відбуваються дискусії

відносно використання логічних підходів у мовознавстві, повернення до розробки універсальної граматики [21:406]. Е.Сепір стверджує, що внутрішній зміст для всіх мов однаковий, тільки зовнішня форма є різноманітною. Е.Бенвеніст наголошує, що мовознавство має два об'єкти – науку про мову і науку про мови, оскільки мова як універсальна і незмінна характеристика людини не є тим самим, що окремі мови, які постійно змінюються і в яких мова реалізується [1:287]. На наявність універсальних категорій, не залежних від більш або менш припадкових фактів існуючих мов (які можна застосувати до будь-яких мов), звертає увагу О.Єсперсен.

У 60 р. XX ст. починається систематичне вивчення універсальних мовних властивостей. Дж.Грінберг, Дж.Дженкінс, Ч.Осгуд оголошують "Меморадум про мовні універсалії" (1961 р.), у якому стверджують важливість вивчення універсалій як загальних властивостей мов [7]. Універсалії утворюють найзагальніші закони лінгвістики і одночасно дають можливість встановити зв'язок з психологічними закономірностями, сформулювати висновки відносно особливостей людської культури в цілому. До універсалій вчені включили такі загальні закони або тенденції, які відбуваються з високим ступенем вірогідності для різних мов або для однієї мови в процесі її існування в часі. З логічної точки зору універсалії можна визначити як будь-які висловлювання про мову, що відносяться до мов взагалі, а саме висловлювання типу "для всіх **X**, де **X** є мовою, має місце…". Із загальнолінгвістичної точки зору деякі універсалії слід трактувати як діахронічні (наприклад, семантичну метафору - як наслідок метафоричних семантичних змін).

Специфіка діахронічних універсалій полягає в їх вірогідному характері, оскільки не можна впевнено сказати, що якісь конкретні зміни безумовно відбудуться. "Діахронічні універсалії мають вірогідний характер завдяки тому, що одночасно з універсальною тенденцією до зміни певного типу діють різні фактори, які залежать від мовної структури, а структура кожної мови має свої, тільки їй притаманні особливості" [7:118]. Діахронічні універсалії спостерігаємо за наявності двох синхронних станів, з яких один є історичним продовженням іншого, а їх логічною структурою є твердження "для всіх **X** і всіх **У**, де **X** більш ранній, а **У** більш пізній стан тієї самої мови…". Синхронічні і діахронічні універсалії є взаємопов'язаними, оскільки не існує такого синхронного стану, який не був би підсумком яких-небудь діахронічних процесів.

На думку Е.Косеріу, визначення універсалій є дедуктивним процесом: явище, засвідчене в одній мові, є універсальним, виводиться з поняття натуральної мови (якщо воно відповідає одній із потенційних можливостей природної мови).

"Мовна універсалія – це однаковий, ізоморфний спосіб вираження внутрішньосистемних кореляцій мовних елементів або однотипний за своїм характером процес з однаковими наслідками, які проявляються з досить високим ступенем частотності в різних мовах" [16:5]. Існування в мовах світу однакових або подібних явищ є підставою вважати, що в самих мовах існують фактори, що і сприяють виникненню даних явищ.

Лінгвістика універсалій намагалась розширити горизонти мовознавства, незважаючи на труднощі, які виникали внаслідок недостатньої розробленості понятійного апарату, відсутності системи термінів для опису дисциплін лігвістичного циклу, змішування різних явищ (універсальних властивостей людської мови і властивостей конкретних мов).

Сучасна теорія мовних універсалій займається проблемами визначення загальних властивостей мови (на відміну від мови тварин), змістовних категорій, що відображаються за допомогою певних засобів у кожній мові, особливостей мовних структур різних рівнів мови [ЛЭС:535]. Вивчення й опис універсалій відбувається на підставі формулювання висловлювань. Існують різні види універсалій: дедуктивні (обов'язкові, універсальність відношень яких виводиться на підставі апріорних фактів) і індуктивні (зафіксовані у відомих мовах, їх універсальність стверджується емпірично), абсолютні (повні) і статистичні, прості і складні (виявляють певну залежність між різними явищами), фонологічні, граматичні, семантичні тощо.

Повні універсалії не потребують збирання фактів, постулюються дедуктивним шляхом, включаються в сучасне трактування сутності людської мови, напр.: знаковість мови, надмірність, ієрархічний характер, для мовного акту – лінійність, інтонаційна організованість, логічне членування, модальність, для певних типів значень – якість, кількість та ін. [8:38]. Актуальними для універсології є вихід за межі внутрішньосистемної інтерпретації, увага до таких можливостей пояснення дії універсалій, як соціальні причини, кодифікація, поява писемності.

Особливе значення в універсології, на думку Р.Якобсона, належить імплікаційним універсаліям ("якщо у всіх або майже всіх мовах є одне явище, то є й інше"), оскільки вони передбачають наявність зв'язку між двома мовними явищами і являють більш різноманітний інвентар у порівнянні з неімплікаційними універсаліями ("в усіх або майже всіх мовах існує певне явище") [21:115;1:304]. Імплікаційні універсалії утворюються внаслідок системної організації мови і діють за умови "одне явище закономірно може

викликати появу іншого явища", часто пов'язані з протиставленням маркованих і немаркованих членів: якщо в мові є маркований член протиставлення, то є і немаркований, але не навпаки [15:298].

У центрі нашої уваги - встановлення й опис імплікаційних полісемічних універсалій як типових відношень між значеннями багатозначних слів на матеріалі морської лексики споріднених слов'янських мов (польської, української та російської). Загальні тенденції явища полісемії є цікавими і важливими для вивчення, оскільки багатозначність пов'язана з комунікативною і пізнавальною функціями мови [9:123]. Необхідність виявлення закономірностей цього явища у різних мовах, потреба відображення основних типів вторинної номінації у неографічних джерелах викликають зацікавленість семантичними універсаліями. Семантика слів в різних мовах може бути зведена до подібних або однакових сукупностей семантичних ознак. Вона закріплює наслідки відображення й пізнання людиною об'єктивного світу, досягнуті під час суспільної практики. Універсальні закони історичних змін у семантиці беруть початок у реченні, де формуються загальні відношення між суб'єктом і предикатом, що мають значний вплив на формування метафоричних лексичних значень [ЛЭС:438].

Слов'янська лексикологія має теоретичну базу для подібних досліджень - фундаментальні праці О.О.Потебні, М.М.Покровського, Л.В.Щерби, О.І.Єфимова, Т.Лєр-Сплавінського, С.Урбанчика, З.Штибера, З.Клеменсевича, О.Брюкнера, Ф.Славського, О.І.Смирницького, В.В.Виноградова, Д.Н.Шмельова, Л.О.Новікова, Л.А.Булахівського, Г.П.Їжакевич, В.М.Русанівського, В.В.Німчука, Е.Бартмінського, А.Вежбицької та інших вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток славістики.

Однак питання, пов'язані з вивченням загальних особливостей вторинної деривації спеціальної лексики, зокрема морської, залишаються мало вивченими [див.: E. Łuczyński, 1986; 1987; Z.Brocki, 1975; J.Wawrzyńczyk, 1985; О.Горбач, 1992; І.Г.Ліпкевич, 1993; Б.Л.Богородський, 1964; Н.М.Черепанова, 1976; Н.М.Орлова, 1984; Є.М.Мотузенко, 1987 та ін.].

Морська лексика привертає увагу багатством семантичного потенціалу, який зберігає давні переносні значення. Морська термінологія как одна з найбільш давніх підсистем мови відображає еволюцію людського мислення, зокрема загальну тенденцію до розвитку значень слів від конкретних до абстрактних, що вважається повною семантичною універсалією. Спеціальна лексика сфери мореплавання пов'язана з практичними потребами, трудовою діяльністю людини, виникає з розвитком торговлі, ремесел.

До ядра терміносистеми мореплавання в польській, українській та російській мовах входять традиційні загальнослов'янські номінації плавальних засобів (płaskodenka, плоскодонка, dłubanka, довбанка, долбленка, долбуша, jednodrzewo, однодеревка, однодревка, czółno, човен, челн, statek, судно, łódź, лодка, korab, корабель, корабль), конструктивних частин судна (архітектури судна) та приладів (maszt, щогла, мачта, wiosło, весло, kotew, kotwica, кітва), приладів та знарядь для ловіння риби (brodnia (brodnik), бредень (бредня), бредник, niewód, невід, невод, więcierz, вентер (вінтір), sak, сак, żak, жак, вентерь, wędka, вудка, удочка) та ін.

На ранньому етапі розвитку людського суспільства мовні зміни відбуваються стихійно, з варіативністю фонетичних, лексичних, граматичних форм, синонімічністю і неусталеною орфографією. Об'єктивація оточуючої дійсності проходить в умовах контактування місцевого матеріалу і запозичень, поступової заміни одних форм на інші, більш вдосконалені, оброблені і закріплені в мовленні носіїв.

Уніфікація і нормалізація корпусу морської лексики (зокрема у зв'язку з соціолінгвістичними причинами) відбувається неоднаково і в різні історичні періоди, напр. польська морська термінологія формується у 30-50 рр. XX ст., українська – кінець XIX - поч. XX ст., російська – кінець XYII – поч. XYIII ст.

Слід зазначити, що в складі спеціальної термінології морської сфери значну частину утворюють адаптовані повністю або частково іншомовні номінації, зокрема німецького, голландського, англійського, французького походження, що також має пояснення в специфіці професійної діяльності моряків, використанні нових суднобудівних технологій, міжнародних контактах, морських традиціях у вживанні певних лексем на позначення морських реалій.

Варіативність іншомовних назв свідчить про те, що вони могли потрапляти до різних слов'янських мов із кількох джерел (голландської, англійської, німецької, італійської та інших мов) за посередництвом польської, німецької, давньоукраїнської мов [18:140-142]. Наприклад, з голандської мови запозичувалися слова, які позначали такелаж судна (загальна назва суднових тросів, блоків, талів, гаків і т. ін., призначених для кріплення корабельного оснащення): baksztag, бакштаг, kompas, компас, bram, брам, grot, грот, bojrep, буйреп; з англійської – терміни на позначення архітектури судна: kilblok, кильблок, kilson, kluza, клюз, кільсон, кильсон, bims, бімс, бимс та ін.

Протиріччя між певним станом мови, потребами соціуму в більш адекватному вираженні думки і формами комунікації виступає як стимул розвитку мови. У зв'язку із зміною видів плавальних засобів,

технічним прогресом у морській галузі значна частина питомих слів виходить з ужитку, а морська термінолексика польської, української і російської мов набуває інтернаціонального характеру.

Терміносистема мореплавання, як і будь-яка інша підсистема, знаходиться під впливом загальної мови, а на семантику, морфологію і словотвір спеціальних одиниць впливають інші терміни. Термин функціонує для денотації об'єктів, у його значенні відображаються найбільш істотні ознаки. "Значення терміна збігається з його дефініцією й ніколи або майже ніколи не збігається із змістом наукового знання" [11:26]. За допомогою спеціальної лексики людство не тільки оволодіває науковим пізнанням, але й розвиває його. Особлива номінативно-дефінітивна функція визначає ідеальні вимоги в спеціальних системах до термінів: чітка логіко-семантична наповненість, однозначність, відсутність конотацій, милозвучність.

Однак на практиці в реальних термінологіях ці ознаки притаманні не всім терміноодиницям. "Термін – один из видів слів або лексико-семантичних варіантів, який відображає всі закономірності загальної мови людей і займає в ній своє особливе місце" [4:72]. Термінологія сфери мореплавства має подвійну віднесеність: вона є логіко-понятійною сферою і одночасно входить до системи загальної мови, а її лексеми підкоряються закономірностям національної мови, включаються до загальномовних процесів. Разгалужена синонімія, варіативні форми, дублетність, омонімія, полісемія відзначаються у морській лексиці від початку її формуваняя, пор.: komięga „ statek używany do spławiania zboża"; „czółno wydrążone z pnia drzewnego", „tratwa": Zaniechaj tych szkut, możesz mieć i dzięgi Okrom komięgi; ком'яга " вид плоту, барка"; "човен, видовбаний з одного дерева", "видовбане з дерева корито", "колода", "горщик для меду", "незграбна людина"; комяга "выдолбленная из бревна лодка", "бревно в виде корыта для хранения воды"; katorga, каторга "старовинне веслове судно", "вид кримінального покарання"; ster „ruchoma część urządzenia służącego do nadawania wymaganego kierunku ruchu", „przen. kierownictwo, kierowanie czymś": Sam sobie sterem, żeglarzem, okrętem (A.Mickiewicz); кормило "весло або кормове стерно": І попливе човен з широкими вітрилами і добрим кормилом (Т.Шевченко) , "влада, керівництво"; kotwica „ stalowa konstrukcja z trzonem i ramionami, która rzucona ze statku zagłębia się w dno i utrzymuje statek w jednym miejscu": podnieść kotwicę „rozpocząć rejs"; кітва (кітвиця), котва, кошка "якорь", "перен. то, что удерживает, скрепляет что-либо; оплот"; morze, море "частина океану – великий водний простір з гіркосолоною водою", "перен. о мирських хвилюваннях": житейське море; "перен. велика кількість чогось": morze potzeb, nieszczęść; Morze przebite nocą w gwiazdy powraca czasem cicho, jaśnie, morze potęgi і miłości, które w twych oczach cicho gaśnie (Baczyński, Morze wracające); море благосердия; плавати "плисти, плавати", "перен.блукання, коливання": плавание помысла (Szymczak, t.1, s.965;t.3, s.309; Сл РЯ XI-XYII вв., вып.7, с.92; с.268; вып. 9, с.262; вып. 15, с.67). Досліджуючи старопольський морський лексикон XV – XVI ст. Е.Лучинський стверджує різноманітність лексико-семантичної групи судноплавних назв, зокрема слово łódź було гіперонімом і мало широке знанчення: Biremis, Łódź, okręt albo nasad o dwie rzędziech wiósł; Epibades łodzi albo prómy, na których i tam, i sam przez rzekę przewożą; Mała galija, to jest łódź [23:182-183].

Розвиток абстрактного мислення сприяє вдосконаленню видів семантичної деривації: поступово відбувається відбір, перегрупування похідних значень або повна їх втрата. Прискорення темпів переосмислення морської лексики пов'язане з комплексом чинників, до яких належать передусім гносеологічні і психологічні фактори [19:12]. Диспропорція між обмеженістю ресурсів мови й безмежністю людського пізнання, наявність у різних предметів і явищ одних і тих же ознак відіграють важливу роль у семантичній еволюції корпусу морської лексики слов'янських мов. Вторинна номінація сприяє зближенню подібних за змістом понять: висхідне слово, яке позначає одне поняття, розвиває похідне значення, яке відображає інше поняття.

Не менш важливими є власномовні чинники, що відтворюють складну взаємодію між поняттям і уявленням у слові, встановлюють системні зв'язки між висхідною і похідною номінацією. Формування нового значення супроводжується тим, що слово набуває певного місця в семантичній системі (через опосередкований зв'язок з іншими значеннями), розширює взаємовідношення із загальнолітературними лексичними одиницями.

Дослідження номінацій, пов'язаних з галуззю мореплавання в польській, українській і російській мовах, які розвинули у неспеціальній художньо-публіцистичній сфері загальнолітературні переносні значення, виявило наявність імплікаційних полісемантичних універсалій. Сутність імплікаційних універсалій з точки зору логічної структури полягає у твердженні, що "для будь-якої (майже якої) мови **X** є вірним, якщо у мові **X** існує якесь слово **a** із значенням "$\mathbf{a^1}$", то слово **a** має також значення "$\mathbf{a^2}$" ("$\mathbf{a^1}$" → "$\mathbf{a^2}$"). Оскільки явище полісемії є дуже складним і багатогранним, дослідники семантичних універсалій (Б.Ю.Городецький, Т.С.Зевахіна) допускають деяке ослаблення вимог щодо універсалій у галузі багатозначності [9:124]. Спочатку виявляється семантико-типологічна характеристика множинних прямих значень у мовах **X, Y, Y,** а потім ця типізована сукупність співставляється з аналогічною типізованою сукупністю в інших мовах з метою встановлення семантичних типів і універсалій.

Кореляція входження двух значень (прямого і переносного) в одну семему може бути представлена схемою: **I пр. → I пер**. або **R** [9:124].

Вивчення фактичного матеріалу дозволило висунути припущення щодо певних семантичних моделей перенесення значень. Для розглядуваних мов продуктивними видами семантичної деривации морської лексики є: 1) предметоморфізм, коли назви конкретних предметів переносяться на людину та її дії; "зайвий вантаж"→ "непотрібна річ", "перешкода": balast „przen. zbędny ciężar, niepotzebna rzecz; zawada, przeszkoda": balast niepotzebnych wiadomości; Krytyka była tam niejako dodatkiem, jako konieczny w pismie balast literacki; баласт «непотрібна річ, зайвий вантаж"; балласт: Мне так хотелось бы, чтоб мои работы … не лежали простым научным балластом (Морозов, Письмо к родным); " джерело світла, дороговказ" → "носій світла, світоч": latarnia morska „przen. wzór"; маяк „про того (ту, те), що вказує шлях до чогось", „джерело, носій світла", „світоч"; „ маяк "тот**,** кто указывает путь к достижению идеала, высокой цели": Какое счастье, что на своем пути он встретил Суворова, который стал ему маяком путеводным (Форш, Михайловский замок); Скажи мне: мы были с тобой маяками? Хоть лодке мы путь осветили с тобою? (Рядченко, Маяки); 2) якісноцентризм – слова з просторовим значенням розвивають якісну характеристику; "стоянка, місце для причалювання" → "пристановище для кого-, чого-небудь", "притулок", "затишок": przystań "przen." przystań życiowa; port : Małżeństwo stało się dla niej bezpiecznym portem; Paryż … był dla Chopina … portem i wytchnieniem (Iwaszkiewicz, Chopin); Jestem stary, potrzebujący spokoju! Potzebuję sobie powiedzieć: tu już będziesz siedział, to jest twój port (Sienkiewicz, Latarnik); пристань "перев. із сл. тиха, перен. місце, в якому можна знайти спокій, задоволення і т. ін.; відчуття спокою, задоволення": Ій думалось, що, може, хутко тая хвиля розлучить їх з братом, - його занесе до любої дружини у тиху пристань, а її, Настю, покине тут на самотньому березі… (Л.Українка); причал, "перен. пристановище для кого-, чого-небудь", гавань "перен. притулок, сховок, укриття, сховище, пристанище"; причал, гавань "приют, пристанище": Дальнейшая работа в научном институте была для О.К.Томаса лишь гаванью-убежищем" (МУ, 19.03.1999); Нет у докторов от грусти средства. Потому у моря на краю с головой бросаюсь в гавань детства, в хлебную республику мою (Рядченко, Заскучал); Но дни и недели, и годы подряд над облаком холодно звезды горят, И сколько бы ветром его не качало, ни нынче, ни завтра не будет причала (Рядченко, Облако); "мілка частина водойми, небезпечна для судноплавства" → "скрутне становище": mielizna „przen. zaprzestać działalności, wykoleić się życiowo, zrezygnować z pierwotnych zamiarów, nie osiągnąć celu": Wszyscy ci posłannicy, którym hańbą i zgrozą było życie gnuśnego spokoju, rzucali je więc… Byle nie przyrastać do miejsca, nie osiadać na mieliźnie; мілина: лишитися як рак на мілині; мель "затруднительное положение": Не плачь, когда кромсает тело болячка и бессилен врач, Когда на мели то и дело швыряет ветер неудач (Рядченко, Не плачь…); 3) кількісноцентризм – номінації, які позначають конкретні матеріальні реалії, розвивають кількісні значення; "великий водний простір" → "велика кількість чогось": morze „przen. bardzo duża ilość, liczba czegoś; mnóstwo": Droga przez morze piasków; Wypił całe morze kawy; Jak łodź je kołysa społem na morzu życia nieprzemierzonem (Przerwa-Tetmajer, Nad morzem); море "перен.велика кількість чогось; маса, сила, безліч": Ярмарок шумів і гув, як буйна зелена діброва. Море сміху, море гомону-гумору (Васильченко); море "перен. огромное количество, чрезвычайное обилие чего-либо": море света; ocean: Uwarzaliśmy go za ocean mądrości (Sienkiewicz); Przesączmy życie dla życia W wielki ocean ludzkości, Oddajmy ducha i kości (Wasilewski, Pieśń żeglarzów); Chwilami zdawało mu się, że nie dotyka ziemi, że zniknął świat rzeczywisty i że otacza go bezdenny ocean piękności i szczęścia (Prus, Dzieci); ocean wiedzy informacji; океан "перен. про щось безмежне, неосяжне; незмірінь, безмежжя, безкрайність": Я, пливучи сюди, багато думав, то був великий океан думок (Л.Українка); океан "про что-либо безмежное, бескрайнее": Курс – в океан знаний (МУ, 2.06.1999); 4) абстрактоцентризм – слова з конкретною семантикою починають позначати абстрактні поняття; "місце з круговим рухом води" → "бурхливий рух, який втягає за собою": nurt: Pogrążał się z coraz większym zapamiętaniem w nurt ówczesnego artystycznego życia (Wroczyński, Wspomnienia); Nie ograniczały swej roli do małego światka własnej rodziny, ale włączyły się w nurt pracy społecznej; вир: Талант твій буде рвать тебе Між люди, в вир життя могучий (Франко); водоворот жизни; „морська безодня" → „скупчення чого-небудь": otchłań: otchłań cierpienia, nędzy, rozpaczy; Edyp ze szczytu powodzenia stacza się nagle w otchłań nieszczęścia, z którą staje się żebrakiem (Witkowski, Tragedia grecka); I zdawało mu się, że otchłań otworzyła się przed jego nogami (Sienkiewicz, Quo vadis); Myśl w otchłań zapada szczeliną I pierwszą perłą z głębin wybłyska (Konopnicka, Widzenie morza); пучина : Слава тобі, любомудре, Чеху-сла'вянине! Що не дав ти потонути В німецькій пучині Нашій правді (Шевченко, Єретик) (SPP: 94; Skorupka, t.1, s.443, 523, 627; НТС, Т.1, с.330;т.3, с.735, 859; БАС, т.1, с.313; с. 227; МАС, т.2, с.299; т.3, с. 443 – 444).

Семантичні деривати, які виникли в процесі пізнавальної діяльності людського мисленння, засновані в більшості на асоціаціях за схожістю між двома денотатами (метафоричному перенесенні значення). Основним напрямком переосмислення морської лексики є універсальні для лексичної підсистеми мов семантичні зміни від конкретного до абстрактного, від матеріального до духовного. Похідні інновації використовуються для відображення людини, її життя, оточуючої дійсності [17:66].

Метафоризація морскої лексики заснована на переосмисленні конкретних предметів, фізичних явищ, назв людей за професією, спеціальністю. Загальні асоціації можуть виникати при метафоризації слів однієї лексико-тематичної групи, напр.: «морський грабіжник, розбійник» → «той, хто грабує, винищує, поводить себе як розбійник»: pirat, korsarz, пірат, корсар, пират; «пристрій для керування рухом судна» → «керівництво»: ster, кермо, стерно, кормило, руль ; «той, хто править кермом» → «керівник»: sternik, керманич, стерновий, кормчий, рулевой; «тяжка праця на судні» → «примусова праця»: galery, галери, галеры: сослать на галеры; katorga, каторга.

Імплікаційні універсалії цього типу можна кваліфікувати як метафори-назви, образність яких перестала усвідомлюватися мовцями, а їх похідне значення відірвалося від первинного спеціального. Подальший опис метафоричних номінацій у межах певних класифікаційних груп має теоретичне і практичне значення, відкриває можливості для вивчення смислових зв'язків, встановлення характеру їх організації, статусу даних об'єктів у мовах світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатов В.М. История лингвистических учений: Учеб. пособие.- 2 –е изд., испр.- М.: Языки русской культуры, 1999.- 368 с.
2. Богородский Б.Л. Русская судоходная терминология в историческом аспекте: Автореф. дис. …д-ра фил. н. - Л., 1964.-32 с.
3. Буранов Дж. Сравнительная типология английского и тюркских языков: Учеб. пособие для пед. ин-тов.- М.: Высш. шк., 1983.- 267 с.
4. Воробьева И.Н. Семантика музыкального термина и ее динамика // Сопоставительное изучение семантической динамики. – М., 1986. – С.72-81.
5. Горбач О. Українська морська й судноплавна термінологія // Лексикографія і лексикологія. Зібрані статті.- Мюнхен, 1992.- С.3-29.
6. Грамматика общая и рациональная Пор-Рояля / Под общ. ред. Ю.С.Степанова.- М.: Прогресс, 1990.- 272 с.
7. Гринберг Д., Дженкинс Д., Осгуд Ч. Меморандум о языковых универсалиях // Зарубежная лингвистика II./ Под общ. ред. В.А.Звегинцева и др.- М.:Прогресс, 1999.- С.118-131.
8. Гухман М.М. Историческая типология и проблема диахронических констант.- М.: Наука, 1981.- 248 с.
9. Зевахина Т.С. К вопросу об универсалиях в области полисемии // Лингвистическая типология / Отв. ред. В.М.Солнцев, И.Ф.Вардуль.- М.: Наука, 1985.- С.123-132.
10. Колшанский Г.В. Универсальная и частная типология языка // Лингвистическая типология / Отв. ред. В.М.Солнцев, И.Ф.Вардуль.- М.: Наука, 1985.- С. 13-18.
11. Комарова З.И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. - Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1991.- 156 с.
12. Ліпкевич І.Г. Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини.- Дис. … канд. філ. н.- Запоріжжя, 1993.- 246 с.
13. Мотузенко Е.М. Морская рыболовецкая терминология северо-западного Причерноморья: Дис. … канд. фил. н. - Одесса, 1987.- 223 с.
14. Орлова Н.М.Функционирование морской лексики в тексте художественной литературы (XIX – XX вв.).- Автореф. дис…. канд. фил.н..- М., 1984.- 16 с.
15. Семчинський С.В. Загальне мовознавство.- К.: Вища шк. Головне вид-во, 1988.- 328 с.
16. Серебренников Б.А. О лингвистических универсалиях // Вопр. языкозн.- 1972.- № 2.- С.3-16.
17. Скляревская Г.Н. Языковая метафора как объект лексикологии и лексикографии: Автореф. дис. … д-ра фил. н. - Л, 1989.- 37 с.
18. Сопоставительное исследование русского и украинского языков: Лексика и фразеология (синхронический и диахронический аспект) / Отв. ред. Г.П.Ижакевич. - К.: Наук. думка, 1991.-384 с.
19. Харченко В.К. Переносные значения слова: развитие, функции, место в системе языка.- Автореф. дис. … д-ра филол.н. - М., 1990. - 39 с.
20. Черепанова Н.М. Стилистические функции морской терминологии // Вопросы стилистики. – Вып. 14.- Саратов, 1976.- С.131-143.
21. Якобсон Р. Избранные работы по лингвистике.- Благовещенск: БГК им. И.А.Бодуэна де Куртенэ, 1998.- 448 с.

22. Brocki Z.Bibliografia publikacji językoznawczych Gdańskiego środowiska filologicznego do r. 1973 włącznie // Gdańskie studia językoznawcze / Pod red. B.Kreja.- Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo naukowe, 1975.- S.179-251.

23. Łuczyński E. Staropolskie słownictwo związane z żeglugą XV i XVI w.-Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1986.

24. Łuczyński E. Polska terminologia morska I połowy XX w.- Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1987.

25. Wawrzyńczyk J. Terminologia morska w leksykografii rosyjsko-polskiej i polsko-rosyjskiej // Przegląd morski.- 1985.- S.45-47.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

БАС – Словарь современного русского литературного языка: В 20 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Гл. ред. К.С.Горбачевич.- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Рус. яз., 1991.Т.1.

ЗР – «За рубежом»

ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева.- М.: Сов. энциклоп., 1990.- 685 с.

МАС - Словарь русского языка: В 4 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П.Евгеньевой.-3-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 1985-1988.Т.1-4.

МУ – «Моряк Украины»

НТС – Новий тлумачний словник: У 4 т. / Укладачі В.Яременко, О.Сліпушко.- К.: Аконіт, 1998. Т.1-4.

Сл РЯ XI-XYII вв. – Словарь русского языка XI –XYII вв. - М.: Наука, 1980.- Вып. 7, 1982.- Вып.9, 1989.

Skorupka – Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: W 2 t.- Warszawa: Wiedza Powszechna, 1989.- T. 1-2.

SPP – Słownik poprawnej polszczyzny.- Wyd. 16 .- Warszawa: Wyd-wo naukowe PWN, 1980.